

УДК 101.9

**В. О. Мазуренко,
Ю. В. Логвиненко**

Сумський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти

ПРОЧИТАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ КРИЗЬ ПРИЗМУ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ

У статті здійснено аналіз основоположних аспектів філософсько-педагогічної спадщини Г. С. Сковороди, К. Д. Ушинського, А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського у відповідності до основних положень Болонського процесу та проблем, що їх вирішує українська система освіти. Доведено, що українська історія філософії освіти має величезний вплив на формування сучасного педагогічного дискурсу. Акцентується увага на ґрунтовності, самобутності та непересічності української педагогічної спадщини.

Ключові слова: антропологізм, виховна система, кордоцентризм, культура потреб особистості, історія філософії освіти, полісуб'єктність.

Постановка проблеми. Вирішення сучасних глобальних проблем людства потребує змін у стратегії розвитку системи освіти. Постає необхідність пошуку балансу між вільним вибором діяльності людини та обмежувачими вимогами суспільства щодо цього вибору, що є основною філософською проблемою сучасності. Філософія освіти поєднує власне систему освіти з постійно змінним станом суспільства. Вказуючи напрям розвитку та модернізації системи освіти, вона тим самим покликана здійснювати пошук шляхів вирішення актуальних проблем існування людства. При цьому необхідно пам'ятати, яку роль у розвитку філософії освіти відіграли відомі українські філософи та педагоги минулого, яке мають сьогодні їхні наукові досягнення у формуванні системи освіти нашої держави та всього світового освітнього простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До аналізу філософсько-освітньої діяльності Г. С. Сковороди, К. Д. Ушинського, А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського зверталися Д. І. Багатій, М. С. Возник, В. Шендеровський, В. Жадько, Л. В. Конішевич, М. Д. Ярмаченко, Є. Смотрицький та багато інших вчених. Однак у їхніх працях основну увагу зосереджена на дослідженні та детальному аналізі філософсько-педагогічної спадщини вчених відповідно до епохи, якій вони належать. Автори даної дослідження прагнуть розкрити потенціал української історії філософії освіти у проекції на сучасний та майбутній дискурс української філософії освіти.

Мета статті – на прикладі філософсько-освітньої діяльності Г. С. Сковороди, К. Д. Ушинського, А. С. Макаренка,

В. О. Сухомлинського розкрити величезний потенціал української філософії освіти, її непересічність, актуальність та самобутність в контексті Болонського процесу та сучасних освітніх тенденцій.

Виклад основного матеріалу. Вплив української філософії освіти на розвиток освітніх систем відзначається вченими-філософами сусідніх держав та Європи в цілому. Серед філософів-просвітителів, які мають визначальний вплив на весь дискурс філософії освіти є, на думку авторів статті, Г. С. Сковорода, К. Д. Ушинський, А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський. Їхнє наукове бачення проблем філософії освіти і сьогодні є потужним стимулом для розвитку і модернізації системи освіти в цілому.

Г. С. Сковорода займає особливе місце серед найбільш відомих українських філософів-просвітників. Філософські твори Г. С. Сковороди ставлять його в один ряд з видатними філософами-просвітителями та основоположниками філософії освіти. Маючи ґрунтовну освіту та самостійно студіюючи філософські праці вчених Західної Європи, він сформував власне філософське розуміння сучасності, яке можна сконцентрувати в трьох напрямках: антропологізм, кордоцентризм, ідея «сродної праці». Окрім цього, Г. С. Сковороду від інших філософів-просвітителів його доби вирізняє образна та символічна мова, тому творчий доробок філософа вивчають філософи, філологи, педагоги.

Як відомо, антропологізм – це сукупність наук, предметом вивчення яких є людина і суспільство, людське буття. Ідеї антропологізму Г. С. Сковороди тісно пов'язані з принципом індивідуалізму, притаманному українцям. У своїй концепції «мікрокосму» він розкриває сутність українського індивідуалізму, що зорієнтований на вищі людські цінності. Відзначаючи філософію як науку мудрості, філософ зазначає, що вона «...скеровує усе навколо дій своїх до тієї мети, щоб надати життя духу нашому, благородство серцю, світлість думкам, яка голова всього» [2], тобто, є способом самоусвідомлення і самоствердження людини в світі.

Кордоцентризм за Г. С. Сковородою – це «філософія серця». Він доводить, що «Істиною в людини є серце людини, глибоке серце – одному лише Богу досяжне, як думок наших безодня, просто сказати душа, тобто суттєва істота», «сила», поза якою ми є мертва тінь» [3]. Ототожнюючи серце з душею філософ посилався на Біблію, де воно означає душу і дух, шлях до вищої істини, «вище серце», завдяки якому встановлюється таємний гармонійний зв'язок між речами – «макрокосмом» і «мікрокосмом». Г. С. Сковорода ототожнює людську і духовну реальність, наголошуючи при цьому на провідній ролі людського серця як величної духовної реальності.

Іншим надзвичайно важливим напрямом філософського пошуку Г.С. Сковороди є ідея «сродної праці». Ця ідея передбачає врахування здібностей та внутрішнього наповнення людини під час вибору професії та стилю життя. На думку Г. С. Сковороди, споживання матеріальних та

духовних цінностей не є повним людським щастям, бо справжнє щастя приносить людині лише праця за покликанням, така, що відповідає природним нахилам людини – «сродна» праця. На його думку, ідеальним є таке суспільство, в якому кожен може реалізувати свої природні дані в «сродній» праці, втілити їх в життя за допомогою освіти за правильним обранням фахом. Він вважав, що щастя доступне всім, бо природа нікого не обділила. Тому Г. С. Сковорода проголошував самопізнання як шлях до відкриття самого себе і як універсальний спосіб перебудови світу. Основи вчення Г. С. Сковороди втілюються сьогодні у допрофільному та профільному навчанні учнів, у індивідуальному підході до навчання.

Середина ХІХ століття в галузі розвитку філософії освіти належала видатному педагогічному генію К. Д. Ушинському. Праці цього вченого вплинули на розвиток філософії освіти, школи і української педагогічної думки.

Необхідно наголосити, що під лозунгом новітніх технологій інколи втрачається копітка, ретельно обґрунтована науково-педагогічна діяльність, спрямована на навчання учнів та вчителів. Велика і потужна спадщина, залишена К. Д. Ушинським, і сьогодні є актуальною у вирішенні філософсько-освітньої проблеми підготовки конкурентоспроможної й гармонійно розвинутої молоді, починаючи з сімейного виховання, дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів. Особливого значення вчений надавав навчанню та вихованню дітей в сім'ї, де першочергову роль відводив матері, яка, на його думку, є провідником успіхів суспільного розвитку в родину, а через сім'ю – в життя народу.

Актуальні й сьогодні філософські думки К. Д. Ушинського щодо освітянських проблем можна об'єднати в сім напрямів, а саме:

1. Рівноправність для всіх верств населення щодо отримання освіти, яка б розвивала і відшліфовувала мислення молодої людини. Ця вимога, що була сформована вченим ще в ХІХ ст., є одним із відомих принципів Болонського процесу.

2. Необхідність створення таких умов, за яких інтереси особистості гармонійно співвідносилися б з інтересами громади та держави в цілому. Це співвідношення є проблемним у галузі філософії освіти, бо може викликати подальше розшарування населення та створити соціальну напругу.

3. На сьогодні є проблемною якість надання освітянських послуг. К. Д. Ушинський пропонував сприймати педагогічну науку як науку і як мистецтво водночас. Це надзвичайної важливості завдання можна виконати, дотримуючись двох основних принципів: 1) створити такі умови в державі, за яких вчителювання буде престижним (мається на увазі соціальна проблема); 2) підготовка педагогічних кадрів повинна відповідати міжнародним стандартам, але з врахуванням національних особливостей, – так званий принцип полісуб'єктності, озвучений учасниками Болонського процесу.

4. При опитуванні вчителів було встановлено, що більша частина респондентів визнавала найавторитетнішими людьми батьків та вчителів-колег, майстрів своєї справи [1, 38]. Свого часу К. Д. Ушинський одним із перших в історії розвитку філософії та соціології освіти визнав надзвичайну роль матері та сімейного виховання у початковому навчанні та вихованні дитини. Ним були розроблені методики сімейного навчання та написані підручники для організації навчального процесу. У матерях він бачив перших вчителів та духовних наставників майбутніх громадян. Ця проблема не втратила свою актуальність і сьогодні.

5. Майже на всіх міжнародних освітянських форумах звертається увага на значний спад моральності, особливо у молодого покоління. Це стає глобальною філософсько-освітянською проблемою. Свого часу у статті «О народности в общественном воспитании» (1857 р.) К. Д. Ушинський писав, що будь-яка жива історична народність є найпрекраснішим творінням Божим на землі, і вихованню лишається тільки черпати з цього багатого і чистого джерела [5]. Яким чином пробудити це джерело до життя, як створити умови, за яких народна культура надасть можливість виховувати молоде покоління, – залишається для майбутнього людства.

6. Особливої уваги К. Д. Ушинський приділяв особистості вчителя, від якого залежить якість освіти. Проблема побудови позитивного іміджу вчителів загострилася в наш час, коли можемо бачити низький статус професії педагога, відтоку молодих вчителів з навчальних закладів.

7. Необхідно підкреслити, що К. Д. Ушинський вважав комплексність та систематичність дуже важливою умовою ефективної організації якісного навчального процесу. Тільки розумно впорядкована система з врахуванням міжпредметних зв'язків та зв'язок навчання з життям здатні формувати правильні уявлення про дійсність. Тут йдеться про принцип дієвості знань, який є проблемним для української системи освіти.

Розкриваючи один із принципів Болонського процесу – полісуб'єктність, можна звернутися до висновку, якого дійшов К. Д. Ушинський: загальної системи виховання для всіх народів немає ні в теорії, ні в практиці, бо в кожного є своя особлива система виховання. Можна, вважав К. Д. Ушинський, запозичити в системі освіти іншої держави багато корисних винаходів, але дух школи, її спрямованість, мета повинні бути обдумані й створені нами самими, відповідно до історії нашого народу, його розвитку, менталітету.

Аналіз основних філософсько-педагогічних ідей К. Д. Ушинського переконує в тому, що вони є видатним явищем у дискурсі філософсько-освітянської думки. Названі ідеї вченого розкривають сутність основних принципів, що під різними назвами і формулюванням покладені в основу Болонського процесу. Розглянуті ідеї розвитку освіти К. Д. Ушинського набагато випередили час їх створення.

Соціально-педагогічні ідеї А. С. Макаренка як ніколи актуальні в час перебудови освітньої системи України під впливом суспільних змін та кризи самої системи освіти. Ці зміни спричинили появу ряду філософсько-освітянських проблем. Однією з таких проблем є зменшення потягу до навчання в учнів, тобто, спостерігається відсутність внутрішньої мотивації до навчання, яка викликана нескінченим рядом фінансових та економічних криз, підвищенням рівня безробіття, відсутністю можливості отримати роботу за фахом, і, безумовно, з недофінансуванням освітянських закладів на рівні, який забезпечив би їх розвиток і підвищив конкурентоспроможність на світовому ринку освітніх послуг. Ця проблема набула глобальних масштабів.

Названі вище проблеми, що стоять перед сучасною освітою, тотожні з тими умовами, коли створювалася та впроваджувалася в практику соціально-педагогічні ідеї А. С. Макаренка. Найбільшим досягненням вченого, на думку авторів, є створення виховної системи, яка відповідає умовам суспільного життя в державі. Ця система включала в себе цілі виховання, які встановлювалися, виходячи з програми людської особистості, а саме: зовнішня поведінка, внутрішні переконання, громадянське та політичне виховання, рівень знань. Головною метою виховання, яка і на сьогодні є бажаною та актуальною, – є формування культурної молодшої людини, активного громадянина, з високим рівнем освіти, здібностей, кваліфікацією, політичною свідомістю, дисциплінованістю, почуттям обов'язку, честі та з господарськими якостями і організаторськими здібностями. Підготовка такого випускника стоїть і перед сучасними навчальними закладами.

Великого значення надавав А. С. Макаренко роботі щодо створення колективу, який постійно духовно зростає, розвивається. При цьому педагог звертає особливу увагу на керівництво колективом. Саме в підлеглих йому колективах вперше впроваджуються органи самоврядування, і, що найголовніше, – важливою умовою їх існування була регулярна дієвість. Для гуртування такого колективу, на думку А. С. Макаренка, потрібна праця, підсилена освітою. У згуртуванні колективу особливу роль А. С. Макаренко відводив традиціям, які дають можливість зберегти досвід минулих років і здійснити наступність поколінь. Тобто, ним впроваджувався сучасний метод планування й управління вихованцями, який передбачає планування бажаного майбутнього і пошук шляхів його досягнення.

У педагогічній спадщині А. С. Макаренка застосовувалися мотиваційні теорії, щодо роботи з вихованцями, тобто, враховувалося, чи відповідає отриманий результат витраченим зусиллям учня, і як це оцінюється колективом та ним самим. Необхідно зазначити, що А.С. Макаренко успішно враховував у процесі виховання вторинні потреби вихованців, а саме потреби визнання та успіху.

Будучи соціальним педагогом, А. С. Макаренко стверджував, що кожне навчальне та виробниче завдання повинно супроводжуватися виховним впливом. Саме ця вимога відповідає одному з основних принципів Болонського процесу – готувати молоду людину в стінах навчального закладу гармонійно розвинутою та конкурентоспроможною.

Підтверджуючи філософську ідею К. Д. Ушинського щодо значущості виховання в сім'ї, А. С. Макаренко наголошує на тому, що саме в сім'ї росте майбутній громадянин. У «Книзі для батьків» міститься багато корисних порад щодо сімейного виховання.

Досвід А. С. Макаренка як соціального педагога унікальний. Мало хто в історії соціальної педагогіки зумів так вдало втілити свою теорію в практику і досягнути при цьому вражаючих результатів. Здобутки виховної системи А. С. Макаренка є незаперечними, а його соціально-педагогічні ідеї актуальні на сучасному етапі, коли загострилися соціальні та моральні суспільні проблеми не тільки в нашій державі, а й у всьому світі.

Філософсько-педагогічний таланти В. О. Сухомлинського вплинув на розвиток вітчизняної філософії освіти середини ХХ століття. Питання, які досліджував педагог-філософ В. О. Сухомлинський, не втрачають своєї актуальності і до сьогодні, бо саме в його працях робився акцент на любов, повагу, виховання волі особистості, на увагу до дитини, її індивідуальних здібностей та внутрішнього світу. Він пропагував новаторські ідеї в філософії освіти, змістовною частиною яких є наступні принципи: педагогіка співпраці; виховання на загальнолюдських цінностях; рівноправність всіх учасників навчального процесу та індивідуальний підхід до учнів; єдина мета у навчанні та вихованні з боку навчального закладу і батьків; створення таких умов навчального процесу, за яких учень мав би можливість досягнути повноти власного духовного життя, радості від творчості; врахування вікових особливостей учнів; педагогічна майстерність вчителів.

Найголовнішим завданням педагогів В. О. Сухомлинський вбачав у вихованні в дитини правильного особистого ставлення до оточуючої дійсності, розуміння свого призначення, відповідальності перед рідними, товаришами, суспільством і, найголовніше, – перед власною совістю. В. О. Сухомлинський впроваджує новий критерій у визначенні людини через поняття совісті, актуальність якого сьогодні дещо втрачена. Сьогодні такою філософсько-освітньою проблемою є виховання у молодих людей моральних цінностей і особливо совісті як стандарту визначення вихованої, культурної людини, для якої не байдуже, що залишиться у спадок майбутнім поколінням після інтенсивної господарської діяльності сучасної ринкової економіки.

Особливе місце в філософії В. О. Сухомлинського займає виховання культури потреб особистості. Вчений стверджував, що «...виховання культури бажань – один з найяскравіших відтінків тієї складної речі, яку

ми називаємо моральним смислом шкільного життя» [4, 377]. Культура бажань дає людині можливість розуміння гармонійного балансу між бажаннями та можливостями.

В. О. Сухомлинський доводив, що в процесі виховання значну роль відіграють взаємостосунки вчителя й учня. Тому він рекомендував створювати у навчальному закладі сприятливий психологічний клімат для суб'єктів навчальної діяльності, що відповідав би умовам двосторонньої уваги, доброзичливості і зацікавленості. При цьому вчений постійно підкреслював, що вчитель має пізнати духовний світ дитини, побачити в ньому особистість.

Великого значення вчений приділяв моральному вихованню дітей, яке повинно ґрунтуватися на відчутті справедливості. При цьому визначальним фактором впливу на особистість дитини він вважав слово, називав його «найтоншим дотиком до серця», який здатний зробити дитину щасливою чи, навпаки, нещасною. Уміння правильно користуватися словом робить вчителя наставником і психологом.

Сім'я і школа, на думку В. О. Сухомлинського, повинні разом розвивати в дитині відчуття боргу і відповідальності, правила та гуманістичні принципи співжиття в суспільстві. В результаті такого виховання молода людина матиме сформовані моральні цінності та буде гармонійно розвинутою і конкурентоспроможною в подальшому навчанні та в професійній діяльності. Безумовно, дана філософська ідея єдності школи і сім'ї не нова, вона завжди була актуальною і не втратила своєї актуальності і сьогодні.

Висновки. Під впливом прогресивних філософських ідей Г. С. Сковороди, К. Д. Ушинського, А. С. Макаренка та В. О. Сухомлинського дискурс української філософії освіти набрав величезних обертів та вивів її на високий щабель розвитку. Врахування величезної теоретичної та практичної спадщини названих вчених дає можливість сучасній світовій освітянській галузі не тільки підготувати висококваліфікованого фахівця, конкурентоспроможного працівника, а й особистість з високим рівнем громадянської свідомості та зі сформованими духовними цінностями.

Перспективи подальших досліджень. Автори даної розвідки розуміють, що не змогли охопити весь філософсько-педагогічний дискурс вітчизняної педагогіки, тому в майбутніх дослідженнях буде надана ґрунтовна характеристика результатів наукових пошуків сучасних українських науковців в царині філософії та соціології освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Логвиненко Ю. В. Освіта XXI століття: виклики, пошуки відповідей: Навчально-методичний посібник / Ю. В. Логвиненко, В. О. Мазуренко, Т. Г. Стукалова. – Суми: РВВ СОІППО, 2012. – 104 с.
2. Огородник І. В. Історія української філософської думки / І. В. Огородник [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://books.br.com.ua/35463>.
3. Словник літературознавчих термінів [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrlit.vn.ua/info/dict/2pxi9.html>.
4. Сухомлинский В. А. Проблемы воспитания всесторонне развитой личности / В. А. Сухомлинский // История педагогики в России. – М., 1999. – 435 с.
5. Ушинський К. Д. «О народности в общественном воспитании» / К. Д. Ушинський [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://dugward.ru/library/pedagog/ushinskiy_narodn_vospit.html.

РЕЗЮМЕ

В. О. Мазуренко, Ю. В. Логвиненко Прочтение истории украинской философии образования через призму Болонского процесса.

В статье осуществлен анализ основных аспектов философско-педагогического наследия Г. С. Сковороды, К. Д. Ушинского, А. С. Макаренко, В. А. Сухомлинского в соответствии с основными положениями Болонского процесса и проблем, которые решает украинская система образования. Доказано, что украинская история философии образования имеет огромное влияние на формирование современного педагогического дискурса. Акцентируется внимание на основательности, самобытности и неординарности украинского педагогического наследия.

Ключевые слова: антропологизм, воспитательная система, кордоцентризм, культура потребностей личности, история философии образования, полисубъектность.

SUMMARY

V. Masurenko, J. Logvynenko Reading of history of the Ukrainian philosophy of education through the prism of Bologna process.

The analysis of the main aspects of philosophical and pedagogical heritage of G. Skovoroda, K. Ushinsky, A. Makarenko, and V. Sukhomlinsky according to basic provisions of Bologna Process and problems which are solved by the Ukrainian education system is carried out in article. It is proved that the Ukrainian history of philosophy of education has a huge influence on formation of a modern pedagogical discourse. The attention is focused on validity, originality and eccentricity of the Ukrainian pedagogical heritage.

Key words: *anthropologism, educational system, cordocentrism, culture needs of the individual, the history of philosophy of education, poly subjectivity.*